

Kocsis Éva:
Első, második és harmadik személyű referencia

Gondolatainkhoz való közvetlen és sokszor tévedhetetlennek hitt hozzáférésünk miatt azt gondoljuk, hogy más módon tulajdonítunk hiteket, cselekedeteket magunknak, mint másoknak. Amit azonban fogalmak segítségével el tudunk gondolni magunkról, azt el tudjuk gondolni másokról is, ez pedig nem implicálja, hogy speciális tudásunk lenne saját állapotainkról. Dolgozatom témája nyelvfiziológiái és ismeretelméleti szempontból meghatározni azon sajátosságokat, melyek az első, a második és a harmadik személyű referencia közös jellemzői, nagyobb hangsúlyt helyezve az első személyű referencia vizsgálatára. Továbbá amellett érvelek, hogyha el is fogadjuk, hogy az „én” névmásról ugyanazon kereten belül adhatunk számot, akárcsak a „te” és az „ő” kifejezésekről, fenntartható, hogy az „én” öntulajdonításaink eliminálhatatlan eleme, szemantikailag redukálhatatlan nem-indexikus kifejezésekre, és az első személyű gondolatok szubjektivitása nyelvi szinten az aktuálisan használt szavaink megválasztásánál manifesztálódhat.

Az első személyű referencia jellemzői

1. A magunkról szóló gondolatok tárgya

A magunkról való tudásunk kifejezéséhez az „én” névmást használjuk, ami expliciten vagy rejtett alany formájában minden magunkról szóló kijelentésünkben megtalálható. Az „én” Kaplannál egy tiszta indexikus, mert a referencia¹ meghatározásához a mondat kontextusán és az első személyű névmás kimondásán kívül nincs szükség másra.² Egy nyelvi jel karaktere Kaplannál az, amit a kompetens beszélő ismer, konvencionális szabályokon alapul, és ez tekinthető a szó állandó

1 A referencia vagy jelöllet a referálás aktusának tárgya, akire vagy amire egy adott kifejezéssel utalunk.

2 Kaplan, D.: Demonstratives. An Essay on the Semantics, Logic, Metaphysics, and Epistemology of Demonstratives and Other Indexicals. In: Almog, J. – Perry, J. – Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford, Oxford University Press, 1977. 491-493.

jelentésének. Az „én” esetében ez úgy hangzana, hogy ’az, aki most másokhoz beszél’, mely definíció Frege-nél is megtalálható.³

Ha azonban annyit mondunk az „én”-ről, hogy arra a személyre referál, aki egy adott kontextusban éppen akkor használja, ez nem elegendő egy első személyű gondolat *magyarázatához* – ahogy ezt Anscombe is megjegyzi⁴ –, mivel nem valószínű, hogy pusztán úgy gondolnánk magunkra, mint az, aki éppen beszél, és e meghatározással nem mondunk semmit az én-gondolatok különbözőségéről. Frege talán éppen emiatt vezet be egy másik definíciót az „én”-re, miszerint mindenki sajátos és eredeti módon meghatározott ön maga számára, ahogyan ez senki más számára nem lehetséges.⁵ Az „én” e két meghatározása közti különbségből is látható az a nehézség, hogy nem nagyon tudunk mit mondani róla a referált tárgy nélkül, ezzel azonban a jelöletől adunk egy újabb számadást, és nem arról, hogy mit gondolunk az „én” magyarázatának, jelentésének. De mire referál, ha referál egyáltalán? Ha egy gondolkodó dolog a gondolkodása segítségével magára akar referálni, akkor az egyik véglet az, amikor nincs belefoglalva egy ego magában a gondolkodásban, és akár azt is mondhatnánk egyes szám harmadik személyben, hogy ’ez gondolkodik’. Erre jó példát találhatunk a német személytelen szerkezetek esetében, mint pl. ’es regnet’ (esik), melynek analógiájára azt kellene mondanunk, hogy ’es denkt’ (vagyis gondolkodik, ahol nem a nőnemű ’sie’ vagy a hímnemű ’er’ harmadik személyű névmással utalunk az alanyra). A másik véglet, ha az elgondoló, akire referálok, egy transzcendentális ego, egy olyan entitás, ami elvben elérhetetlen az érzéki észlelés számára.⁶

Az egyik legismertebb, az „én”-t nem referáló kifejezésnek tekintő megközelítés Anscombe-hoz köthető, aki szerint az, hogy rossz tárgyat ragadjunk meg az „én” használatával kizárt, mert egyáltalán nem beszélhetünk semmiféle tárgy megragadásáról. Az „én” nem egy név, sem más típusú kifejezés, melynek a logikai szerepe az, hogy referenciát hozzon létre. Az „én” használatával a helyes tárgyhoz való jutás, azaz, hogy valóban mi vagyunk saját gondolataink létrehozói, garantált, így nincs szükség a referáló aktusra. Ezért mondja azt Anscombe, hogy „...ha az „én” egy referáló kifejezés, akkor Descartes-nak volt igaza...”, vagyis

3 Frege, G.: A gondolat. In: Máté András (szerk. és ford.): *Logikai vizsgálódások. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Osiris, 1918 (2000). 202-203.

4 Anscombe, G. E. M.: The First Person. In: Guttenplan, S. (ed.): *Mind and Language*. Oxford, Clarendon Press, 1975. 48.

5 Frege, G.: A gondolat. I. m. 202-203.

6 Shoemaker, S.: Self-Reference and Self-Awareness. *The Journal of Philosophy*. 1968, 65, 19. 556.

7 Anscombe, G. E. M.: The First Person. I. m. 58.

amire referálnánk, az belső tudatfolyamunk lenne, és nem egy konkrét, világban létező személy.

Anscombe-nál az „én” semmilyen használatakor nem referál, ami a Wittgenstein által bevezetett alanyi használatnak feleltethető meg. Ez esetben nem áll fenn a tévedés lehetősége azt illetően, hogy én vagyok-e egy adott állításom alanya. Amennyiben ez mégis kérdéssé válik, az „én” tárgyi használatáról beszélhetünk, melynél előfordulhat, hogy úgy hiszem, magamra referálok, de állításom valójában egy másik személyre vonatkozik.⁸ Amennyiben csak a wittgensteini alanyi használatot ismerjük el, úgy kizárjuk annak lehetőségét, hogy az „én” előfordulásakor olykor tévedjünk az alanyt illetően, ami pedig nyilvánvalóan létező jelenség. Ha például egy kirakat üvege előtt állok, és azt mondom, hogy „(Én) látom az üvegben, hogy fújja a(z én) hajamat a szél.”, nem biztos, hogy igaz lesz rám az állítás, mert elképzelhető, hogy közvetlenül mögöttem áll egy másik ember, akit a mondat kimondásának idejekor nem vettem észre, és valójában az ő haját fújja a szél. Így rosszul azonosítom az alanyt, mert nem magamra, hanem egy másik személyre referálok a mondatban szereplő első személyű névmással.

Legtöbb jelentéssel bíró nyelvi kifejezésünkhöz hozzá tudunk kapcsolni egy tárgyat, amire a jelentés vonatkozhat, intuíciónk alapján ez az „én” esetben sincs máshogy: az, aki éppen beszél egy, a minket körülvevő világ részének tekinthető személy. Az Evans által megfogalmazott Russell-elv⁹ ki is mondja, hogy csak akkor tudunk elgondolni egy gondolatot, ha van annak tárgya. Ebben a dolgozatban nem vizsgálom a tárgyfüggő gondolatok kérdését, viszont amellet

8 Az „én” két használatának leírása Wittgensteinnél: „Az „én” vagy az „enyém” használatának két különböző esete van, amelyeket a „tárgykénti használatnak” illetve „alanykénti használatnak” nevezhetnénk. Az előbbire példák a következők: „Eltört a(z én) karom”, „(Én) 6 incset nőttem”, „(Én) bevertem a homlokomat”, „A szél fújja a(z én) hajamat”. Az utóbbira a következők: „Én látom ezt és ezt”, „Én hallok ezt és ezt”, „Én próbálom felemelni a kezemet”, „Én azt hiszem esni fog”, „Énnekem fáj a fogam”. A két kategória közötti különbségre rámutathatunk, ha azt mondjuk: az első kategória esetei egy bizonyos személy felismerését foglalják magukban, és ezekben az esetekben lehetséges tévedni, vagy inkább úgy kellene mondani: a hiba lehetősége biztosítva van. (...) Másfelől, amikor azt mondom, hogy fáj a fogam, akkor nincs szó semmilyen személy azonosításáról. Megkérdezni, hogy „biztos vagy benne, hogy *neked* vannak fájdalmaid?” értelmetlen lenne. (...) A következő megfogalmazás adja magát: éppannyira lehetetlen a „Nekem fáj a fogam” állítás megtételekor összetévesztenem magamat egy másik személlyel, mint amennyire lehetetlen tévedésből felnyögni a fájdalomtól. Azt mondani, hogy „Fájdalmaim vannak” semmivel sem inkább egy állítás egy bizonyos személyről, mint a nyögés.” Ambrus, G.: Russell az „én” jelentéséről és az Én azonosításáról. *Világosság*. 2005. 12, 49.

9 Evans, G.: *The Varieties of Reference*. McDowell, J. (ed.). Oxford, Oxford University Press, 1982. 65.

elköteleződöm, hogy az „én” egy referáló kifejezés, az önreferencia tárgya pedig egy világbeli, testi és szellemi öntudatossággal rendelkező személy.

2. Belülről származó tudás

A következőkben azt vizsgálom, hogy milyen típusú tudásra teszünk szert akkor, amikor magunkra referálunk, és mi jellemzi azt. Searle szerint az a mód, ahogy valaki a saját mentális állapotairól tud, nem fogható fel úgy, mint amikor egy hozzánk képest külső tárgyat észlelünk: nincs különbség a megfigyelés és a megfigyelt tárgy között, az észlelés és az észlelt tárgy között. A látás modellje arra az előfeltevésre épít, hogy e kettő között különbség van, de az introspekciónál nincs lehetőség erre az elkülönítésre. Bármely introspekciónál, amivel saját mentális állapotomról rendelkezem, maga az a mentális állapot.”¹⁰

Arisztotelész szerint az érzéki észlelés a hozzánk képest másvalamiről vagy magunkról *mint másról* való tudásnak a módja.¹¹ Az első személyű referencia egy személlyel meglévő, tudást adó kapcsolaton alapszik, de e kapcsolatnak a természetéből kell következnie, hogy az, aki felé fennáll, saját magam. Az önreferenciát e reláció, az azonosság konstituálja: nem észlelés, hanem annak révén jutunk első személyű tudáshoz, hogy mi magunk vagyunk a tárgy, közvetítés, érzékelés nélkül. Így, amikor magamra referálok, nem arról van szó, hogy ismerem a tárgyat belülről, hanem arról, hogy innen nézve referálok rá.¹² Megjegyzendő, hogy az azonosság nem implikál azonosítást. Eszerint a magunkra való referálás során nem kell azonosítási lépés(ek)e)t végeznünk, a referálót azonosítani a referált tárggyal. Ha olyan módon ismerem egy tárgyat, hogy nincs helye annak a kérdésnek, hogy én vagyok-e az a tárgy, akkor egy azonosítás-mentes első személyű gondolattal rendelkezem.¹³ Saját cselekedeteim és hiteim öntulajdonításakor tudom, hogy valamit szándékosan teszek azért, hogy teszem, és tudom, hogy hiszek valamit azért, hogy hiszem, mivel minden tudatos, szándékolt cselekedetemet kísérnie kell az én teszem, és minden hitemet az én hiszem gondolatnak. Így a cselekvések és a hitek Rödl szavaival élve a spontaneitás aktusai, ennek révén tudunk róluk. A spontaneitás fogalma Kantnál, McDowellnél egyaránt megtalálható, és lényegében a gondolkodásnak,

10 Rödl, S.: *Self-Consciousness*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2007. 99.

11 I. m. 8.

12 I. m. 58-62.

13 I. m. 60.

a receptivitás pedig az észlelésnek feleltethető meg. A receptív tudás független tárgytól, míg a spontán azonos azzal.¹⁴

Az én-gondolatok e jellemzése tekinthető úgy, mint ami a wittgensteini alanyi használat lényegét ragadja meg. Emellett azonban fontos szem előtt tartani a külvilággal való kapcsolatunkat is. Miközben magunkról gondolkodunk, mindig megadhatunk az „itt” kifejezéssel egy helyet a világban, ahol mindez történik. Evansnál az „én” és az „itt” indexikusok közötti analógia kiindulópontja, hogy használatukkor egyik esetben sem elegendő a pusztán szó sor egy teljes gondolat kifejezéséhez, hanem a helyes megértéshez még további körülmények ismerete szükséges. Ez általában az indexikusokra jellemző kontextus-függőségből adódik. Az „én” nem tartható elsődlegesebbnek, mint az „itt”, mivel nem arról van szó, hogy először világos fogalmunk lenne arról a tárgyról, ami mi magunk vagyunk a világban, aztán fogalmat alkotunk arról, hogy milyen is nekünk egy konkrét helyen lenni – mondja Evans.¹⁵ Az itt-gondolatok egocentrikus típusúak, és nem úgy azonosítom őket, „ahol én vagyok”. Ez annyit jelent, hogy az alany úgy fogja fel magát, mint aki kiindulópont a tér középpontjában, és a tőle különböző helyzetben (jobbra, előtte stb.) lévő dolgok az egocentrikus terébe tartoznak. Az „itt” egy többé-kevésbé kiterjedt területet jelöl, ami az alanyra összpontosul.¹⁶ Magunkkal mint fizikai létezőkkel kapcsolatban különböző képességek révén teszünk szert tudásra, elsősorban a proprioceptív érzékelésünkkel, ami azt jelenti, hogy egocentrikus terünkben képesek vagyunk érzékelni az egyensúlyunkat, a hőmérsékletet, az irányokat stb. E képességek segítségével nemcsak tudást szerzünk magunkról, hanem el tudjuk határolni magunkat mint tárgyakat más világbeli tárgyaktól.¹⁷

Elképzelhető, hogy az „én” használatakor nem tudok további információkat megadni magamról, lehet, hogy amnéziás vagyok, és a nevemet is elfelejtem, de abban úgy tűnik, nem hibázok, hogy az „én”-nel ilyenkor is magamra tudjak referálni. Ugyanígy az „itt”-nél és a „most”-nál: nem biztos, hogy meg tudom adni a pontos helyet és időt, ahol és amikor éppen vagyok, de bármikor tudok rá referálni az „itt” és a „most” indexikusokkal. Mindez annak következménye, hogy a magunkról szerzett tudás esetében nem a hagyományos észlelő – észlelt tárgy viszonyról beszélhetünk, amit az is alátámaszt, hogy az önreferencia esetében nem tudjuk elkövetni azokat a hibákat, melyek egy hozzánk képest külső tárgy észlelésénél felléphetnek.

14 I. m. 120-121.

15 Evans, G.: *The Varieties of Reference*. 153.

16 I. m. 153-154.

17 I. m. 220-221.

E hibák egyike, ha névvel referálunk egy tárgyra, mivel azonosíthatjuk rosszul, hogy kihez vagy mihez tartozik a név. A demonstratív referenciánál szintén nem garantált a jelöllet helyes meghatározása (pl. amikor „ez”, „az” szavainkkal referálunk, melyhez rámutató aktus is társulhat), mert ekkor tévesen azonosíthatunk egy olyan tárgyat, amivel korábban már találkoztunk. Továbbá hibázhatunk akkor is, ha nem vesszük észre, hogy az észlelési folyamatban kicserélték a tárgyat egy másikra. Az „én” használatakor nem szembesülünk e problémákkal. Még ha leírással is akarnánk megadni a jelölletet (pl. ...az a személy, aki...), akkor is tudnom kellene, hogy én vagyok az, akire a leírás vonatkozik, amit akár egy további tagmonddal ki is fejezhetnék (pl. ...ez a személy *én* vagyok...), ezért a referált tárgy megadásakor felesleges lenne ilyen típusú leírásokhoz folyamodnunk. Castañeda redukálhatatlansági tézise egyértelműen ki is mondja: az „én”-t lehetetlen más olyan kifejezésekre redukálni, melyek nem tartalmazzák azt.¹⁸

Hasonló megfontolásokat találunk Perrynél is, aki lényegi indexikusnak tekinti az első személyű névmást, ami annyit takar, hogy egy „én”-t tartalmazó mondat jelentése nem adható meg egy azt nem tartalmazó leírással. Legszemléltetőbb példája az, amikor az áruházban egy bevásárló kocsival haladva Perry hirtelen felismeri, hogy „Én vagyok a szemetelő vásárló.”. A mondatban az lesz az „én” lényegi szerepe, hogy garantálja a gondolat és a cselekvés közti közvetlen kapcsolatot (vagyis azt, hogy felismerem, hogy én szemeteltem, és ennek hatására fogok cselekedni a rend helyreállítása érdekében – ha leírást használnánk az indexikus helyett, akkor lerombolódna az a magyarázati erő, ami az indexikus esetében fennáll), és az önmagunkhoz való privilegizált hozzáférést.¹⁹ E lényegi indexikus használatakor *tudom*, hogy én vagyok a mondatom alanya, míg egyetlen leírás sem lenne képes biztosítani ezt a tudást, amíg fel nem ismerem, hogy én vagyok az, akire azok vonatkoznak. Ami a leíráshoz képest többlet, az az első személyű gondolatok szubjektivitása, ha azonban mindezt magyarázni szeretnénk, olyan fogalmakat kellene használnunk, amiket másokról is tudnánk állítani, nemcsak saját magunkról. A következő szakaszban ez utóbbi magyarázatát fejtem ki, az én-gondolatok szubjektivitására az utolsó fejezetben térek ki.

18 Castañeda, H.-N.: *Thinking, Language, and Experience*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1989, 71-73.

19 Perry, J.: The Problem of the Essential Indexical. *Noûs*. 1979, 13, 1. 1-3.

Amikor egy adott tárgyra, akár a személyünkre referálunk, akkor fogalmak alá tartozóként ragadjuk meg azt. Ezt az elvet megtalálhatjuk már Fregénél, Evans például általános kényszerítő elvnek tekinti, melynek kiindulópontja, hogy egy gondolat lényegileg strukturált, egymástól elkülönült fogalmi képességek működtetését foglalja magában. A „John boldog.” kijelentés pl. a gondolatok két sorának metszéspontjában áll: ha el tudjuk gondolni, hogy „John boldog.”, akkor azt is el tudjuk gondolni, hogy bárki máshoz kössük a boldogság fogalmát, és ha el tudjuk gondolni valakiről, hogy boldog, akkor azt is el tudjuk gondolni róla, hogy szomorú, mivel egy gondolat csak a fogalmi képességek hálójában tud működni. Azt az elgondolhatóságot, hogy mit jelent valakinek boldognak lenni, az biztosítja, hogy bármilyen más alany esetében is használhatjuk ezt a fogalmat, ettől megismételhető egy fogalom predikálása.²⁰

A magunkról tehető állítások *fogalmi szinten* semmiben sem különböznek más személyekről szóló állításoktól: ugyanazon fogalmakat alkalmazhatjuk az önreferencia során is, mint bármely más személyű referenciánál. Gondoljunk csak az „én”-nek az ’az, aki most másokhoz beszél’ definíciójára, mely mindig az aktuálisan beszélőre lesz igaz, ha saját magára érti azt, de tekinthetnénk ezt a kijelentést egyes szám harmadik személyűnek is.

A magunkról elgondolható első személyű gondolatainkat a nyelv segítségével ki is tudjuk mondani, akárcsak a második és harmadik személyűeket. McDowell-i kifejezéssel élve indokok terének nevezhetnénk azt a komplexumot, mely tartalmazza azokat a fogalmakat, összefüggéseket, melyekkel közvetlenül kiérünk a világhoz, és le tudjuk írni annak elemeiről szerzett tapasztalatainkat, valamint amelyek hiteink igazolásához indokként szolgálhatnak. Mint mondja: „... a fogalmi kapcsolatok, melyek az ’indokok terének’ részei, arra köteleznek bennünket, hogy ítéleteinket úgy alakítsuk, hogy azok egy függetlenül létező, de számunkra empirikusan elérhető objektív valóságról alkotott kép részeit alkossák. Nincs átfogó indokunk, hogy kétségbe vonjunk egy ilyen képet ...”.²¹ McDowell szerint tapasztalataink kialakulása során nem beszélhetünk egy olyan sorrendiségről, hogy először az érzéki sokaság elemeit észleljük nem-fogalmi tartalomként, és csak ezután tudjuk fogalmakkal azonosítani az észleleti tartalmat. A nem-fogalmi tartalmak Evansnál például valamely dolog észlelése következtében létrejövő információs állapotunk elemei, amiket még nem tudunk

20 Evans, G.: *The Varieties of Reference*. 100-105.

21 Boros, J.: *A megismerés talánya. Tudat, kommunikáció, történelem*. Budapest, Áron Kiadó, 2009. 156.

megnevezni fogalommal. Ennek megfelelően, ha észlelünk egy tárgyat, az arról szerzett információkat (pl. szín, alak, nagyság stb.) folyamatosan dolgozzuk fel, és csak majd e folyamat eredményeképp tudjuk a dolgot egy fogalommal ellátni. McDowell tagadja, hogy a nem-fogalmi és a fogalmi egymástól különálló fázisai lennének egyazon észlelési állapotnak, ehelyett azt állítja, hogy rögtön fogalmakkal megnevezhető tapasztalatokkal rendelkezünk, melyekben azok nem-fogalmi és fogalmi elemei nem választhatóak szét egymástól.²²

Amennyiben igazat adunk McDowell-nek, és a világot valóban eleve fogalmakkal leírhatóan tapasztaljuk, akkor ez nem lehet máshogy saját magunk esetében sem, mivel mi is a világ részei vagyunk. Egy fogalmat bármely személyre vonatkozóan érvényesen használhatunk, így ennek megfelelően az első, második és harmadik referencia legfőbb közös eleme az elgondolt vagy kimondott tartalmak mindhárom referencia megtételekor való alkalmazhatósága.

Második és harmadik személyű referencia

Az 'az, aki másokhoz beszél' definíció nem tekinthető az „én” magyarázatának, jelentésének, ugyanígy a második személyű referencia esetében az 'az a személy, akihez beszélek' meghatározás nem adja meg annak jelentését, hanem csak a „te” jelölétét.²³ Megfigyelhető, hogy az „én”-re ('az, aki másokhoz beszél') és a „te”-re ('az a személy, akihez beszélek') használt definíciók egyaránt alkalmazhatóak az „ő”-re, ami még inkább kétségbevonhatóvá teszi azt, hogy azok az „én” és a „te” jelentését határoznák meg. Ahogy lehetőség van arra, hogy ne tudjak arról, hogy egy adott állítás rám vonatkozik, ugyanígy a másokról szóló kijelentéseim esetében sem garantált, hogy a címzett felismeri magát azok alanyaként. Amennyiben nincs hiba a folyamatban, úgy az alany egy első személyű gondolatot gondol el, mikor tudatosul benne, hogy ő a referencia tárgya. Egy rád vonatkozó, általam megtett állítás esetében (pl. „(Te) rendelkezel a G tulajdonsággal.”) egyszerre működtetek egy első és egy második személyű gondolatot, amit akár ki is mondhatnék: „(Én) azt gondolom, hogy (te) rendelkezel a G tulajdonsággal.”. Eközben te szintén egy első, valamint egy második személyű gondolattal kell, hogy rendelkezsz: „(Te) azt gondold, hogy

22 McDowell, J.: *Mind and World*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1994. 49-50.

23 Rödl, S.: *Self-Consciousness*. 188.

(én) rendelkezem a G tulajdonsággal.”, de utalhatnál rám harmadik személyben is: „(Ő) azt gondolja, hogy (én) rendelkezem a G tulajdonsággal.”.

Eszerint az első, második és harmadik személyben megtett állítások esetében a referáló és a referált személy között fenn kell állnia egy kölcsönös elgondolhatósági viszonynak, melynek egyik lényeges eleme az előző szakaszban tárgyalt fogalmiság: amiatt értjük meg egymás kijelentéseit, mert értjük a bennük szereplő fogalmak jelentését. A másik lényeges elem, hogy az állításokat azok alanyai első személyűként fogják elgondolni. Mint ahogy már volt róla szó, az első személyű gondolatok azonosítás-menetek és közvetlenül tudottak, ami érvényes a második és a harmadik személyű gondolatokra is, mert egy általam megtett második vagy harmadik személyű állítás végső soron egy első személyű állítás, ahogy egy általam vagy általa tett kijelentés a beszélő perspektívájából nézve szintén első személyű.

Magunkról annak révén szerzünk tudást, hogy azonosak vagyunk azzal a tárggyal, amiről az állítást tesszük²⁴, és arról is volt szó, hogy elsősorban proprioceptív érzékelésünk segítségével észleljük magunkat, nem pedig úgy, ahogy a hozzánk képest külső tárgyakat szoktuk.²⁵ A második és a harmadik személyű referencia esetében a referált személy (te vagy ő) nem azonos a referálóval (velem), mégis közvetlenség áll fenn. Rödl ezt azzal magyarázza, hogy például egy rád vonatkozó gondolatomnál nem arról van szó, hogy ne játszana szerepet a személy észlelése, hanem arról, hogy ez alárendelt annak a kapcsolatnak, mely kettőnk között fennáll a referálás aktusában.²⁶ Egy általam tett második személyű állítást azáltal értesz meg, hogy átformálsz a gondolatot első személyűvé, ezzel pedig közvetlenül felismered, hogy velem áll fenn a referáló kapcsolat. Valaki más gondolkodásának, intencionális cselekvésének vagy beszédaktusának érzéki valóságát nem az észlelés segítségével ragadom meg, és nem egy gondolkodási folyamat eredményeképpen ismerem fel, hanem közvetlenül tudatában vagyok.

Az első személyű gondolatok szubjektivitása

Mindezek után joggal vetődik fel a kérdés, ha ugyanolyan keretben, azaz a fogalmi tartományán belül maradunk a referenciáról való számadás során, akkor

24 I. m. 58-59.

25 Evans, G.: *The Varieties of Reference*. 220-221.

26 Rödl, S.: *Self-Consciousness*. 188-189.

megadható-e valamilyen, csakis az első személyű gondolatokra jellemző egyedi sajátosság, ami szubjektívvé teszi azokat? A kérdés úgy is megfogalmazható, hogy a fogalmi tartományán belül kellene-e keresni ezt a sajátosságot? Ha nem, és ezáltal nem megosztható, akkor hogyan elemezhető? A fogalomhasználat kényszerítő erőt jelent a megértésre nézve. Megérthetnek fogalmilag bármilyen személyre vonatkozó referenciát, azonban nem férék hozzá mások első személyű tapasztalataihoz úgy, ahogy számukra adva van, és ami miatt végül éppen azokat a fogalmakat használják tapasztalataik leírására, amiket. Ennek fordítottja is igaz, senki nem fér hozzá az én első személyű tapasztalataimhoz úgy, ahogy én, és ennek következtében elképzelhető, hogy nem ugyanazon fogalmakkal írom le azt a jelenséget, amit aktuálisan közösen tapasztalunk.

Amennyiben nyelvi kereten belül maradva akarunk válaszolni a fenti kérdésekre, úgy a sajátos szóhasználatban lehet megfigyelni az első személyű gondolatok szubjektív jellegét. Mint láttuk, a második és a harmadik személyre való referálás esetében is minden tudatos állapotban megtett kijelentésünkről tudjuk, hogy azok létrehozói mi magunk vagyunk, amihez társul egy első személyű nézőpont, ez pedig lehetővé teszi a fogalmaink használatára való reflexiót. Az első személyű nézőpont egyfajta kiindulópont a fogalomhasználatához, és folyamatos kontroll alatt tartja azt. Redukálhatatlan és eliminálhatatlan, akárcsak az „én” kifejezés első személyű állításainkban. Gondoljunk csak egy kutatóra, akinek harmadik személyű perspektívát kell felvennie ahhoz, hogy objektív tudományos eredményekre jusson. Ezt valójában csak úgy teheti meg, ha első személyű perspektíváján belül veszi fel azt. Az általa megtett állításokat bárki megértheti, aki a nyelvhasználó közösség tagja, és ismeri a kijelentésekben szereplő fogalmak jelentését.

Hogy gondolatainkat olyan fogalmakkal írjuk le, melyek jelentését nemcsak mi ismerjük, nehezen egyeztethető össze azzal a nézettel, mely szerint az első személyű kijelentéseket csakis az azt létrehozó alany értheti meg. Rödl példája erre a következő: valaki hallja, amint Richard Heck kijelenti, hogy „Filozófus vagyok.”, de a hallgatónak egy harmadik személyű gondolata lesz Richard Heckről, miszerint „Ő filozófus.”, ezért egyes szám első személyben csakis Richard Heck képes elgondolni a „Filozófus vagyok.” mondat jelentését.²⁷ Leginkább a lényegi indexikus²⁸ fogalma jelzi azt, hogy az egyes szám első személyű gondolatok esetében egy bizonyos többléről beszélhetünk, ellentétben más személyűekkel. Ez megfigyelhető a korábban tárgyalt szemetelő vásárló esetében: hiába referálunk rá a Perry névvel, lehet, hogy több Perry is van az áruházban; hiába utalunk rá a te vagy az ő névmásokkal, míg nem ismeri fel,

27 I. m. 195.

28 Perry, J.: The Problem of the Essential Indexical. I. m. 3.

hogy ő maga a szemetelő egy olyan állítás elgondolásával vagy megtételével, melyben szerepel az „én” mint lényegi indexikus, addig nem gondolja magát hibásnak a szemetelés miatt. Ha a többlet fogalmi elem lenne, ki is tudnánk mondani azt. Azon túl, hogy mi választjuk meg, milyen kifejezéseket használunk egy mondatban, vagyis a fogalmi tartalom meghatározásán túl, jelen lehetnek az első személyű állításokban olyan további szubjektív elemek, melyekről kizárólag az állítás megtevője tud, de csak nem-fogalmi tartalomként. Amennyiben azonban *egységes számadást* akarunk adni az első, második és harmadik referenciáról, azt a fogalmi tartományán belül tudjuk megtenni, így pedig a szubjektivitás a fogalomhasználatban keresendő, nyelven belüli szubjektivitásként elemezhető.

Összegzés

Dolgozatomban az első, második és harmadik személyű állítások főbb jellemzőit vizsgáltam, melyek egy adott beszélő nézőpontjából megtéve a következő közös elemekkel rendelkeznek: jellemző rájuk a spontaneitás, az azonosítás-mentesség, a közvetlenség és mindegyik esetben valamilyen módon szerepe van az észlelésnek. Az első személyű referencia részletesebb elemzése alapján látható, hogy az „én”-t lehetetlen más olyan kifejezésekre redukálni, melyek nem tartalmazzák azt, nem eliminálható, és használatkor nem követjük el azokat a hibákat, melyek más referenciáknál felléphetnek. A kiinduló feltevés, miszerint magunknak másképp tulajdonítunk hiteket, cselekedeteket, mint másoknak, az első, második és harmadik személyű referenciát jellemző közös nyelvi kereten belül kell, hogy értelmet kapjon, mivel a fogalmiság kényszerítő erőt jelent a megértésre nézve: amit fogalmak segítségével el tudunk gondolni magunkról, azt el tudjuk gondolni másokról is. Szubjektivitásról e kereten belül a nyelvi kifejezések megválasztásánál beszélhetünk, miszerint adott szituációkban mások más fogalmakkal, szinonimákkal írnák le az elgondolható és egyben közölhető tartalmakat, mint ahogy azt mi tesszük. Minden más szubjektív elem, ami miatt azt mondhatnánk, hogy első személyű speciális tudással rendelkezünk magunkról, a nem-fogalmi birodalmában kap helyet.

Irodalom :

- Ambrus, G.: Russell az „én” jelentéséről és az Én azonosításáról. *Világosság*. 2005. 12. 43-52.
- Anscombe, G. E. M.: The First Person. In: Guttenplan, S. (ed.): *Mind and Language*. Oxford, Clarendon Press, 1975. 45-65.
- Boros, J.: *A megismerés talánya. Tudat, kommunikáció, történelem*. Budapest, Áron Kiadó, 2009.
- Castañeda, H.-N.: *Thinking, Language, and Experience*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1989.
- Evans, G.: *The Varieties of Reference*. McDowell, J. (ed.). Oxford, Oxford University Press, 1982.
- Frege, G.: A gondolat. In: Máté András (szerk. és ford.): *Logikai vizsgálódások. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Osiris, 1918 (2000). 191-218.
- Kaplan, D.: Demonstratives. An Essay on the Semantics, Logic, Metaphysics, and Epistemology of Demonstratives and Other Indexicals. In: Almog, J. – Perry, J. – Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford, Oxford University Press, 1977. 481-564.
- McDowell, J.: *Mind and World*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1994.
- Perry, J.: The Problem of the Essential Indexical. *Noûs*. 1979, 13, 1. 3-21.
- Rödl, S.: *Self-Consciousness*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2007.
- Shoemaker, S.: Self-Reference and Self-Awareness. *The Journal of Philosophy*. 1968, 65, 19. 555-567.